

УДК 930(477)''192/193''94(477.7)

Р. Ю. Казанков

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

УКРАЇНСЬКІ ЕТНІЧНІ КОРДОНИ У ПРИЧОРНОМОР'І В УКРАЇНСЬКІЙ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ 1920-1930-х рр.

У статті розглядаються особливості формування образу чорноморського регіону в суспільно-політичних працях представників української міжвоєнної еміграції різних течій. Підкреслюються спроби інституційного вивчення даного регіону шляхом створення Українського Чорноморського інституту (УЧІ). Акцентується увага на працях С. Рудницького та Ю. Липи, які справили помітний вплив на уявлення про чорноморський регіон наступних поколінь української діаспори.

Ключові слова: чорноморський регіон, суспільно-політична думка, українська еміграція.

В статье рассматриваются особенности формирования образа черноморского региона в общественно-политических работах представителей украинской межвоенной эмиграции различных течений. Подчеркиваются попытки институционального исследования данного региона путем создания Украинского Черноморского института (УЧИ). Акцентируется внимание на работах С. Рудницкого и Ю. Липы, которые оказали значительное влияние на представления о черноморском регионе последующих поколений украинской диаспоры.

Ключевые слова: черноморский регион, общественно-политическая мысль, украинская эмиграция.

The article deals with the features of the Black Sea region's image in the Ukrainian inter-war emigration's socio-political works highlighting the efforts of the institutional study of the region by creating a Ukrainian Black Sea Institute. The article focuses on the works by S. Rudnytsky and Ju. Lypa which had a significant impact on the understanding of the Black Sea region by the next generations of Ukrainian diaspora.

Key words: the Black Sea region, socio-political thought, Ukrainian émigré.

Поразка національно-демократичної революції, втрата державності та черговий розподіл українських земель між декількома державами створювали якісно нову ситуацію в українському національному русі. Основна увага представників української еміграції, які оселилися в різних країнах Європи, фокусувалася на з'ясуванні причин поразки та подальшій розробці аспектів державного будівництва з урахуванням нової ситуації. Сподівання емігрантів на швидке повернення в Україну, необхідність пошуку відповідей на нові виклики спричинили появу протягом 1920-30-х років значної кількості публіцистичної літератури. Процес концептуалізації чорноморського регіону в суспільно-політичній думці 1920-30-х рр. розвивався під впливом якісно нової геополітичної ситуації.

Загальні умови та стан розвитку української суспільно-політичної думки зазначеного періоду в цілому отримали доволі ґрунтовне висвітлення у науковій літературі [5, 9, 18, 25, 26]. Втім, зважаючи на перебування чорноморської проблематики на маргінесі зацікавлень представників української еміграції, відповідна тематика частково представлена у працях, присвячених персоналіям суспільно-політичних діячів відповідного періоду (С. Рудницького [1, 11, 13, 27], В. Гериновича [16], Д. Донцова [14, 15, 31], Ю. Липи [3, 4, 29] тощо). Тож метою даної статті є дослідити особливості формування уявлень про чорноморський регіон в контексті розвитку української суспільно-політичної думки 1920-1930-х рр. Джерельною базою статті виступають суспільно-політичні твори представників української міжвоєнної еміграції [7, 8, 12, 17, 20, 21, 23-24].

Досить вдалі спроби окреслення та обґрунтування меж української національної території як основи формування національної держави, політико-географічного і загалом географічного

положення України були здійснені західноукраїнськими вченими [5]. У своїх дослідженнях національної території вони використовували два принципи: етнічний та історичний. «Етнічний принцип передбачав визначити національну територію з урахуванням суцільного і несучільного розселення українців, їхньої частки в населенні певної території. Історичний принцип виступав у формі етнічно- й політико-історичного. Використовуючи етнічний принцип, учені брали до уваги ті території, де український етнос домінував кількісно в минулому (Підляшшя, Холмщина, Стародубщина). Коли ж застосовувався політико-історичний, то до уваги бралися ті землі, які в минулому входили до складу українських держав» [5, с. 10]. Яскравими прикладами застосування етнічного принципу для окреслення української національної території були дослідження С. Рудницького, В. Гериновича та В. Кубійовича.

Чільне місце в окресленні образу чорноморського регіону та його місця в українській державі належить С. Рудницькому. На думку сучасного дослідника М. Дністрянського, праці С. Рудницького належать до антропогеографічної парадигми політичної географії, яка ґрунтувалася на уявленні про визначальний вплив природного середовища на всі сфери суспільства [11, с. 73]. С. Рудницький звернув увагу на політико-географічні принципи організації української держави та одним з перших окреслив кордони української національної території, межі якої багато в чому збігалися із сучасним простором України. На думку сучасних дослідників М. Кармазіної та О. Шаблія на формування поглядів ученого значний вплив справили праці Ф. Ратцеля та Р. Челена [13, с. 450; 1, с. 7].

Саме території С. Рудницький надавав головний пріоритет у розвитку будь-якої нації. В уявленні дослідника «національна територія – це головна основа нації», тоді як інші ознаки – культура, історичні традиції, мова – мають сенс лише за наявності певного національного простору [28, с. 210]. До переліку регіонів, які повинні сформувати українську державу, дослідник також увів і чорноморський регіон. У своїх теоретичних роздумах С. Рудницький виходить з тези про необхідність формування української держави в етнографічних кордонах. Головним критерієм «українськості» того чи іншого регіону для дослідника виступає кількість етнічного українського населення на певному просторі.

Окреслюючи символічні кордони української держави, С. Рудницький включає до її складу великий масив територій, які, на його думку, й мали стати її простором. Загальними орієнтирами української території він уважав: на заході – Карпатські гори, на сході – Каспій, на півночі – Полісся, на півдні – Чорне море [28, с. 35]. Серед цього величезного масиву земель дослідник тим не менш виділяв в окрему групу так званій «черен» України, тобто території, «українськість» яких не підлягала сумнівам. Для С. Рудницького це такі території, як Волинь, Поділля, Київщина, Чернігівщина, Полтавщина, Харківщина, Катеринославщина, Херсонщина, Таврія [28, с. 264]. Що стосується Криму, то дослідник схильний назвати півострів на початку ХХ ст. територією, більшість населення якого становлять українці [17, с. 265]. Отже, південну межу української національної території він проводить чорноморським узбережжям. Вище зазначені території, де українське населення розмішувалося суцільно й переважало кількісно, С. Рудницький називав «мінімальним простором України» [28, с. 266].

Окрім указаної групи територій, С. Рудницький поширює українські кордони на землі, в колонізації та освоєнні яких брали участь етнічні українці, вихідці з «черенних» територій, так звані «пограничні» або «окраїнні». Перш за все це стосується Кубані, Кавказу, Дону. Дослідник в обґрунтуванні приналежності цього масиву до українських земель акцентує увагу на етнічній структурі населення на цьому просторі. Фактично С. Рудницький поширив ментальні кордони Півдня, залучивши до нього окрім Таврії, Херсонщини, Катеринославщини ще й Чорноморію, Кубанщину і Ставропілщину [28, с. 77]. Що стосується Кавказу, то дослідник підкреслював, що ці території є скоріш колонізаційним простором українського народу, ніж споконвічною землею України [28, с. 258]. Тим не менш він докоряє представникам національного руху, зокрема Центральній Раді, за відмову внести до переліку національно-територіальних домагань «як Підкавказзя, Донщину, Кубанщину, так і Крим і Бессарабію» [28, с. 211]. У цілому, дослідження С. Рудницького є одним з перших серйозних проєктів конструювання української національної території, характеристики її складових – регіонів. Крім того, після М. Драгоманова ідея включення

чорноморського регіону до українського державотворення отримала науково обґрунтоване, підкріплене певними типами джерел висвітлення в українському дискурсі.

Схожа тенденція до розгляду проблем українського державотворення, формування кордонів з позицій етнічного критерію характерна для львівського дослідника В. Гериновича, який досить плідно займався етнографією, краєзнавством, географією [16]. Важливість чіткого окреслення етнографічних кордонів для цього дослідника мала першочергове значення, оскільки, з його точки зору «етнографічні межі мають бути політичними». В. Геринович зараховував до української території значний простір від Сяну до Каспійського моря, від Прип'ятських боліт до Чорного моря і Кавказу [8, с. 227]. Причорноморський регіон розглядається вченим як важлива складова, оскільки через нього відбувався зв'язок з різними культурами, головним чином грецькою. Негативна сторона приморських степів полягала в їх відкритості кочовим племенам Азії. На думку В. Гериновича, у кордоні з Азією можна віднайти позитивний вплив – значна кількість вільних територій, які українське населення в змозі колонізувати [8, с. 230]. Південний кордон української території він проводить від Кавказу до Дунаю, залучаючи Кримський півострів, який змінив своє татарське обличчя в кінці XIX ст. [8, с. 232].

У 1938 році вийшла синтетична праця «Географія українських і суміжних земель» під загальною редакцією відомого вченого, суспільно-політичного діяча В. Кубійовича. Поруч із працями С. Рудницького 1910-1920-х років, ця робота формулювала образ української території як певної цілісності. Праця носить науково-популярний характер, хоча й написана «на наукових підставах» [7, с. XI]. Отже, на сторінках «Географії...» аналізуються складові української національної території, її географічні особливості, визначаються кордони розселення українського населення. У вступі В. Кубійович підкреслює, що українські землі не творять окремої держави, проте вони є національно-культурною одиницею. Автор також наголошує, що нації та їх території менше схильні до змін, ніж держави. У цьому контексті звертає увагу на проблему відсутності природних границь, що призводило до падіння української держави. При цьому автор робить наголос на ролі Чорного моря як єдиної природної межі української національної території [7, с. XI]. Саме тому серед історичних регіонів України важливе місце авторами відводиться Причорномор'ю. У термінологічному аспекті для авторів досить характерним є застосування узагальнювального поняття «південь», з яким асоціюються степи, що починаються від лісостепової смуги і прилягають до моря.

У висвітленні В. Кубійовича основною характерною рисою української національної території виступає їх окраїнне положення. По-перше, українські землі є межею Європи, і, по-друге, вони перебувають на пограниччі лісів і степів [7, с. 2]. В уявленні автора пограничність українських земель відіграла суттєву роль у їх розвитку, причому як позитивну, так і негативну. Саме цими коливаннями пограничного стану і характеризувався процес освоєння та закріплення різних регіонів української території. Варто підкреслити, що окраїнне положення найбільшою мірою позначилося на причорноморських степах, одному з видів погранич, які виділив В. Кубійович.

Важливим чинником, який допомагає зрозуміти логіку роздумів автора, є виділення певної частини території, яка була основою для подальших колонізаційних переміщень. Цю основу складають землі Поділля, Волині, Полісся, півночі Київщини, заходу Чернігівщини [7, с. 251]. Від цього базису й відштовхувалося освоєння різних регіонів, в тому числі й причорноморського. До татарсько-турецького оволодіння Причорномор'ям воно розглядалося як місце проникнення культурних впливів Середземномор'я, окраїною чого й були українські землі. З проникненням кочовиків, створенням Кримського ханства, посиленням Туреччини пограничний статус українських територій призвів до значного їх скорочення, втрати зв'язків із Середземномор'ям. Подальші спроби колонізації причорноморських земель перейшли до рук українського козацтва, яке В. Кубійович уважав «типовим вицвітом окраїнного положення» [7, с. 6]. Крім того, він оцінював явище козаччини як один із проявів «відвічного змагання» українського народу дістатися до моря [7, с. 267]. Процес освоєння регіону відбувався спільними зусиллями козацтва та хліборобського населення: «за козацькою шаблею все глибше в степи вривався український плуг» [7, с. 8]. Здобуття побережжя Чорного моря відбулося впродовж кінця XVIII – початку XIX століття

військовими зусиллями Російської імперії, яка, на думку автора, скористалася козацькими успіхами колонізації XVII–XVIII ст.

Південні межі української національної території В. Кубійович проводить від дельти Дунаю до Кавказу [7, с. 9]. Однак при цьому в нього виникають певні сумніви щодо Кримського півострова. В уявленні автора лише степова частина може бути включена до української. На відміну від багатьох інших дослідників В. Кубійович не схильний до беззастережної інтерпретації півострова як національної території. Він досить обережно підходить до цього питання, наголошуючи, що Крим є територією мішаною, на якій проживають три народи: українці, росіяни, татари. Крім того, з господарської точки зору регіон пов'язаний з Україною. З цього В. Кубійович робить висновок про можливість включення Криму до української мішаної території. Попри те автор досить чітко розумів стратегічну важливість півострова для української державності, оскільки він дозволяє контролювати значну частину Чорного моря [7, с. 10].

Отже, у працях С. Рудницького, В. Гериновича, В. Кубійовича важливу роль відведено політико-географічному фактору у вирішенні питань української державності. Спираючись на ґрунтовну джерельну базу, ці дослідження торкалися багатьох аспектів. Найголовнішим здобутком можна визначити чітке виокремлення меж української державності, які ґрунтувалися на етнічному розселенні українського населення. При цьому спільною рисою досліджень є, по-перше, зарахування чорноморського регіону до національної території, по-друге, поширення його кордонів на Кубань, де значна частина населення була українською. Тобто теза, яка була сформована ще в XIX столітті, все більше закріплюється в суспільно-політичних та публіцистичних працях. Необхідно відмітити, що таке трактування буде зберігатися у багатьох працях, всупереч політичним реаліям, оскільки впродовж 1920–1930-х років щонайменші прояви українського характеру Кубані знищувалися радянським керівництвом. Вищезазначені автори важливою характеристикою чорноморського регіону визначають його пограничне положення, яке суттєво впливало на розвиток простору та сприяло формуванню певних відмінностей від іншої національної території.

Період 1920–1930-х років відзначається досить активною суспільно-політичною та науковою діяльністю представників української еміграції. При цьому необхідно відмітити, що в міжвоєнний період українська еміграція не була єдиною силою, покликаною вирішити певні проблеми та віднайти відповідь на виклики початку XX століття. У цей проміжок часу емігранти були досить сегментованим середовищем, розділеним за політичними вподобаннями та розпорошеним по багатьох країнах Європи. Видається слушним застосувати класифікацію І. Лисяка-Рудницького, запропоновану в статті «Напрями української політичної думки»: націонал-демократичний, консервативний, комуністичний та інтегрально-націоналістичний напрями [22, с. 66]. Використання відповідної типологізації дозволить чітко структурувати та виокремити характерні риси інтерпретації чорноморського регіону в межах кожного з напрямів.

Чільне місце серед представників національно-демократичного напрямку посідав С. Петлюра. За часів Директорії питання чорноморського регіону не користувалося значною увагою через складні обставини розвитку УНР, втім Причорномор'я локалізувалося у символічних кордонах України. При цьому С. Петлюра вважав, що Україна зможе стати лідером серед країн розташованих навколо Чорного моря. Свої теоретичні конструкції він презентував у публіцистичних творах, у листуванні з іншими представниками українського національного руху. Так, у листі до Ю. Гуменюка С. Петлюра писав про те, що тільки тоді, як «Українська Державність закріпиться біля Чорного моря і на горах Дніпра», буде можливим процес збирання українських земель. Продовжуючи цю тезу, він говорив, що важливим є «в першу чергу Чорне море – Дніпро, як дорога і зв'язок з Заходом і з Кавказом (нашим союзником)» [24, с. 330]. Окреслюючи необхідні заходи зі стратегічної оборони української держави, С. Петлюра наголошував на тому, що потрібно «шукати опертя на системі політичних зв'язків з тими державами, що мають певні інтереси на Чорному морі або в басейні його» [24, с. 281]. Аналізуючи ситуацію, що склалася в чорноморському регіоні, він доходив висновку, що основним фактором, який поєднує країни регіону та вимагає єдності, є загроза більшовицької Росії. При цьому на другий план відходили інші фактори, такі як розвиток торгівлі, культурні зв'язки країн регіону тощо.

Виходячи з цих положень, С. Петлюра і пропонував своє бачення чорноморського регіону, що мав бути об'єднаний у форматі Чорноморського союзу, серед членів якого, окрім України, він бачив такі країни: Грузію, Кубань, Вірменію, Азербайджан [30, с. 378]. У створенні Чорноморського союзу, який би дав можливість народам колишньої Російської імперії жити вільно й незалежно, С. Петлюра бачив шлях вирішення проблем на Сході Європи. Він звертав увагу на необхідність порозуміння української держави з Туреччиною, як однією з найбільших чорноморських країн, та організованого впливу на Кубань, яку розглядав як своєрідний міст між Україною та Кавказом [30, с. 350], і Донщину.

На період 1920-1930-х років припадає досить активна суспільно-політична діяльність Д. Донцова, публіциста, редактора «Літературно-наукового вісника» [14, 15, 31]. На той час Д. Донцов перетворюється на помітну фігуру в середовищі української еміграції, у своїх публіцистичних працях формує, в багатьох аспектах, безкомпромісний підхід до оцінки подій та явищ суспільно-політичного життя, під вплив якого потрапила певна частина українських діячів на еміграції [29, с. 130-131]. У серії публікацій, які виходили в журналах, що їх редагував сам автор, він постулював своє бачення чорноморського регіону, втім не надаючи цьому питанню надважливого значення. Тим не менш, у своїх працях Д. Донцов виходить з тези про український характер регіону та критикує польську й російську (більшовицьку) концепції інтерпретації цього регіону.

Досить гостро Д. Донцов висловлює своє негативне ставлення до польського проекту «від моря до моря» – концепції створення союзу народів на просторі між Балтійським та Чорним морями, яка була розроблена в оточенні Ю. Пілсудського у 1920-рр. [10, с. 169]. Відповідно до цієї концепції головний напрям польської політики мав бути звернений до Причорномор'я. Тоді як представники табору націонал-демократів (ендеків) вважали головною орієнтацією польського політичного життя на Балтійське море [10, с. 170].

У своїй праці «Націоналізм» Д. Донцов піддає критиці козацькі рухи XVI-XVII ст. проти Туреччини, вважаючи їх «безплідними конвульсіями», які не були опановані великою ідеєю оволодіти полудневими берегами Чорного моря, «скувати» їх ідеєю української державності, привести їх до «послуху» [12, с. 406]. За відсутністю ідеї, на думку вченого, досить чітко проявлялася небезпека бути лише «провінцією», уярмленою нацією. Автор виходив з тези, що Україна являє собою великий цивілізаційно-господарський центр над Чорним морем і має нести «місію Понтиди» [12, с.46] – бути країною-центром чорноморського геополітичного простору.

Найважливішими текстами, в яких постає досить чіткий образ чорноморського регіону, є праці відомого публіциста, письменника Ю. Липи «Призначення України», «Чорноморська доктрина» та «Розподіл Росії». Ця трилогія є вагомим внеском у розвиток української суспільно-політичної думки міжвоєнного часу в цілому та вивчення чорноморського регіону зокрема.

У своїх працях Ю. Липа головну увагу звертає саме на Південь, до Чорного моря. Важливим пунктом його концепції є антибільшовицька направленість, що характерне для багатьох публікацій української еміграції зазначеного періоду. Ця заангажованість та певна заідеологізованість значною мірою впливала на підхід та погляди автора, який не завжди критично ставиться до того матеріалу, яким оперує. Крім того, намагання охопити всю історію від античності до сучасності також позначається на працях. Зокрема, І. Крип'якевич у праці «Відвічна вісь України» (1939) наголошував на великій кількості матеріалу та нових і незвичайних поглядах, що їх висловив Ю. Липа, але й піддавав сумніву, що автор зміг витримати один і той самий рівень у всій книзі: «одні сторінки опрацьовані блискуче, з великим талантом, інші – писані прихапцем, непрозоро, з зайвим баястом сирих, неперетравлених матеріалів» [17, с. 255]. При тому І. Крип'якевич відмічає мужність автора, який «мав відвагу поставити під дискусію найважливіші проблеми українського сьогочасного й минулого. Ця заслуга залишиться за ним без огляду на те, чи повелось йому ці питання вирішити, чи ні» [17, с. 256].

«Призначення України» – це перша з робіт Ю. Липи, присвячена проблемі української державності, її геополітичному положенню. У цьому контексті автор формує перші штрихи образу чорноморського регіону. Головну увагу Ю. Липа відводить античним та ранньосередньовічним періодам, подальші епохи лише окреслює тезисно. Варто наголосити на спробі довести поширеність

державних традицій на українській території, надто у Причорномор'ї, залучивши грецькі держави-поліси у якості прикладу. Крім того торкається проблеми Кримського півострова, яка буде наявна в усій трилогії, оскільки автор вважає Крим органічною частиною України, важливою зі стратегічної точки зору [20, с. 74]. Основні риси образу регіону Ю. Липа сконцентрував у «Чорноморській доктрині», про яку мова піде пізніше.

З початком Другої світової війни дослідження чорноморської проблематики було зосереджено у невеликій науковій установі під назвою Український Чорноморський інститут (далі УЧІ). Його було створено за задумом Ю. Липи, який і сформулював завдання організації – проведення не тільки теоретично-дослідницької діяльності, а й політико-організаційної в «напрямку об'єднання причорноморських народів у спільній понтійській одиниці» [3, с. 508]. Брак коштів, невеликий штат співробітників погіршувалися станом окупації. Саме тому періодичне видання УЧІ під назвою «Чорноморський збірник» виходило малими накладками і тепер перетворилося на історіографічну рідкість. Статті у збірнику друкували І. Крип'якевич, І. Шовгенів, Л. Биковський, Ю. Липа та ін. Стосувалися вони історичних, економічних, географічних, літературних аспектів чорноморської проблематики. Виходячи з цього, необхідно відмітити, що висновки співробітників УЧІ ґрунтувалися на уявленні про Причорномор'я як український регіон, який відіграв важливу роль у контексті української державності. Значення регіону підкреслювалося як його природними багатствами, так і пограничним положенням, що надавало можливість контактувати з країнами, які прилягали до Чорного моря. Саме під егідою УЧІ у 1940 р. Ю. Липа видає свої праці – «Чорноморська доктрина» та «Розподіл Росії». На сторінках цих праць поміж загальних проблем українського державотворення постає й образ Причорномор'я. Більше уваги цьому приділено у праці «Чорноморська доктрина».

На основі значної кількості матеріалу, який відноситься до української історії починаючи від античних часів, Ю. Липа конструює своє бачення головних напрямів розвитку українських земель. Вихідною тезою автора є споконвічний характер усіх земель, які зараз є Україною. При цьому причорноморським територіям автор відводить надзвичайно важливу роль у процесі українського державотворення. У розумінні Ю. Липи здобуття причорноморських земель відбувалося трьома шляхами. Перший – безпосередньо до берегів Чорного моря й Тавриди (Крим), яке розпочиналося з «черену», так само як і в С. Рудницького позначалися території Середнього Подніпров'я. По завершенню цього процесу розпочалося просування в бік Кубані і Тереку з одного боку, з іншого – в бік Дунаю і Південної Бессарабії [21, с. 955-956]. Тобто Ю. Липа включає в символічні кордони Півдня значні території, які багатьма дослідниками сприймалися як межі етнографічного розселення українців.

Важливою складовою образу причорноморських земель є включення Криму до кордонів української державності. При цьому Ю. Липа уникає використання терміна «Крим», яке було запозичене в татар, замість того він вживає термін «Таврида», який, на його думку, більш заслужений. При аргументації належності півострова до українських земель у дослідника проступають певні елементи міфологізації, що було характерним для геополітичної парадигми того періоду. Отже, права українців на Крим Ю. Липа виводить з тези про спадкоємність України від давніх державних утворень, які існували на території сучасної України (Боспорське царство й Київська держава) [21, с. 947]. Тобто для автора Крим постає не «пасивним простором», на якому мігрували народи, а територією з давніми державними традиціями та осілим населенням, яке підпало під владу кочовиків на декілька століть. На сторінках своєї праці Ю. Липа формує вкрай негативний образ татарського населення Криму, яке, на його думку, заплямувало себе полюваннями на людей та торгівлею ними. На цій підставі він цілком підтримує Г. Потьомкіна, під час правління якого відбулося масове переселення татарського населення за межі Криму. Крім того, для Ю. Липи не виникає сумнівів в українському характері півострова на підставі значної кількості українського населення, яке мешкало на ньому [21, с. 947-948].

Процес колонізації земель Причорномор'я в кінці XVIII століття Ю. Липа називає поверненням або звільненням. При цьому причиною, яка спонукала українське населення переміщуватися до Чорного моря, він називає розвиток кріпацтва. Перші десятиліття процесу колонізації дослідник вважає часом опанування й закріплення цих земель за собою. Цілковите ж освоєння чорноморських

територій, на думку Ю. Липи, було закінчене на початку ХХ ст. [21, с. 953]. Надалі ж дослідник звертає увагу на економічний аспект розвитку української державності, який розглядається ним як основа захисту кордонів. У цьому процесі він виділяє основу у вигляді Донбасу, як постачальника важкої промисловості, Катеринославщину й Херсонщину, як головні хліборобські райони, і залучає Підкавказзя в якості головного нафтового району [21, с. 958]. Отже, в уявленні Ю. Липи економічний базис української державності розташовується саме на півдні. При цьому варто наголосити, що дослідник розширює уявні кордони Півдня за межі лише колишніх трьох губерній Російської імперії. В Ю. Липи українською стає величезна територія, яка охоплює значну частину узбережжя Чорного моря. Саме на такому розумінні регіону Ю. Липа і сформулював своє бачення геополітичної ситуації в регіоні навколо Чорного моря, пропонуючи створення союзу у складі чорноморських держав.

Своєрідним прикладом квазінаукового бачення образу чорноморського регіону є невелика за кількістю сторінок, але досить цікава, публіцистична за змістом праця відомого українського культурного діяча Є. Маланюка «Начерк культурного процесу» (1939). Хоча варто підкреслити, що за формою викладу й тезами, «Начерк...» має дещо схожий характер до праць Ю. Липи. Оперуючи певним історичним матеріалом, автор робить екскурси в історію починаючи від найдавніших часів і до початку ХХ ст. Як і Ю. Липа, Є. Маланюк виходить з тези про споконвічний характер українських земель і тривалу традицію державотворення. Є. Маланюк подає досить цікаву інтерпретацію чорноморського регіону та його ролі в українській історії. Значну частину праці автор приділив античним та ранньосередньовічним часам, докладно вибудовуючи логічну, з його точки зору, лінію розвитку даного регіону. По-перше, для Є.Маланюка причорноморські землі – це осередок елліністичної традиції, яку автор називає «найважливішим явищем в процесі культури на землі України» [23, с. 476]. По-друге, автор підкреслює транзитний характер степів, через які відбувалися періодичні навали азійських кочових народів, що змушувало місцеве населення відходити в лісостепову зону. Виходячи з цього, Є.Маланюк бачить сенс історії України в «боротьбі за опанування, за переможення степової полоси в напрямку до моря» [23, с.482]. У боротьбі за степ автор виділяє певні періоди злетів та падінь, які пов'язані з татаро-монгольською навалою та війнами з Польщею, які, на його думку, відбирали надто багато «козацької енергії», через що інтенсивність колонізаційного руху на південь значно падала [23, с. 483]. Однак далі Є.Маланюк наголошує, що українська експансія на південь велася як мечем, так і плугом «майже на рівні інстинкту» і тривала безперервно [23, с. 484].

Важливою складовою образу чорноморського регіону Є. Маланюка є нищівна критика імперської концепції сприйняття південних територій як «Новоросії», яку він називає «штучною провінцією на тілі України» [23, с. 484]. Акцентуючи увагу на безперервності та українському характері колонізації, автор заперечує тезу про запусіння цих земель та цивілізаторську місію російського уряду в причорноморських територіях, яку обстоювали А. Скальковський та ряд інших істориків (П. Іванов, Є. Загоровський та ін.). Більше того, він підкреслює намагання Петербурга за будь-яку ціну перешкоджати процесам заселення регіону українським населенням, використовуючи для цього представників інших національностей – сербів, греків, болгар та ін. Зрештою він робить досить контраверсійний висновок про те, що українське населення поглинуло «новоросійську мішанину», в результаті чого на початок ХХ століття «расово чужий елемент зникає на чорноморському побережжі» [23, с. 484].

У цілому, оцінюючи створений Є.Маланюком образ чорноморського регіону, слід наголосити на безперечній оригінальності бачення цієї проблематики. Однак намагання автора вкласти на невеликій кількості сторінок пошук основ українського життя та державності від античності до початку ХХ ст., підкріплюючи це фактами, призводило до певних спрощень, вільного поводження з історичним матеріалом. Також треба враховувати публіцистичний характер даної праці, що накладає певний відбиток на науковість змісту. Також варто взяти до уваги і час написання автором праці – 1939 рік., початок Другої світової війни, коли перед українським суспільством постала нагода спробувати вирішити українське питання. Наостанок варто відмітити, що надалі Є. Маланюк не змінює свого бачення чорноморського регіону. Зокрема, у вступному слові до праці М. Аркаса

«Історія Північної Чорноморщини» він знову трактує цей регіон як «геокультурну основу» України [2, с. 7].

Варіанти інтерпретації чорноморського регіону, які були створені Ю. Липою та Є. Маланюком, посідають чільне місце в розвитку української суспільно-політичної думки ХХ ст. Характерною рисою праць обох громадських діячів виступає надзвичайне узагальнення, оперування значною кількістю матеріалу. При цьому у варіантах інтерпретації регіону Ю. Липи та Є. Маланюка за схожою схемою подається аргументація й обґрунтування права України на причорноморські землі: залучаючи античні часи як прояв державницьких традицій на зазначеному просторі, конструювали своє бачення національної території протягом Середньовіччя, Нового часу тощо. При всій масштабності у підходах вказаних авторів, необхідно звернути увагу на їх зосередженість, значною мірою, на північних берегах Чорного моря. Вихідним пунктом тут стає легітимізація права України володіти північним чорноморським побережжям. При цьому на перший план виходить повне заперечення інтерпретації регіону як Новоросії, оскільки видається аномальним, штучним явищем в розвитку зазначеного простору. Характерною особливістю підходу Ю. Липи до чорноморського регіону можна назвати прискіпливу увагу до Кримського півострова, що постає невід'ємною частиною регіону, яка, крім того, відіграє надто важливу стратегічну роль оборони української державності. До певної міри це пояснюється впливом праць С. Рудницького, які не втратили на той час своєї актуальності. Загалом, створена під впливом бурхливих геополітичних зрушень 1940-х років Ю. Липою концепція ще раз підтвердила існування серед певної частини українських діячів чорноморського вектора розвитку та продемонструвала досить чітке бачення шляхів і перспектив цього напрямку.

Формулювання територіальних меж української нації потребувало чітко сформульованих та обґрунтованих положень, що спричинило появу значної кількості праць як наукового, так і публіцистичного характеру. Саме в цьому контексті постає проблема чорноморського регіону, його вписування в процес українського націє- та державотворення. Якісно нового рівня осмислення чорноморського регіону досягає у ХХ столітті. Саме в цей час з'являється і стає домінантною ідея української самостійності на всій етнічній території, до складу якої зараховується й Причорномор'я. Хоча варто наголосити, що ідея «етнічних кордонів в якості політичних» (за висловом В. Гериновича) досить сильно розбіглася з політичними реаліями, в яких розвивалися українські землі, однак при цьому вона зберігалася в інтелектуальній традиції ХХ століття, з'являючись у працях переважно діаспорних дослідників. Інтерпретація чорноморського регіону у розвідках відповідного періоду базувалася на подоланні основних постулатів бачення регіону як Новоросії, як-от майже цілковите запустіння краю перед приєднанням до Російської імперії, цивілізаторська місія імперського уряду в причорноморських землях тощо. Спростовуючи зазначені тези, українські дослідники акцентували особливу увагу на ролі запорозьких козаків в колонізації Причорномор'я, закладенні ними певних умов для культурного, економічного розвитку регіону. Однією з основних тез у цьому контексті ставали етнічний фактор та наголошення на переважанні українського населення, незважаючи на певний відсоток представників інших національностей.

Література

1. Академік Степан Рудницький – основоположник української географічної науки: Зб. наукових праць / Львівський ун-т ім. І.Франка та ін. / О. І. Шаблій (відп. ред.). – Львів, 1994. – 136 с.
2. Аркас М. Історія Північної Чорноморщини в 2-х т. – Т.1. Від найдавніших часів до початків формування Київської держави. / М. Аркас – Торонто : «Гомін України», 1969. – 350 с.
3. Бедрій А. Юрій Липа – ідеолог і політичний теоретик / А. Бедрій // Визвольний шлях. – 1995. – Кн. 4. – С. 502–510.
4. Биковський Л. Чорноморські спогади про професора д-ра Олександра Оглоблина / Л. Биковський // Визвольний шлях. – 1966. – Річник XIX. – Кн.4. – С. 447–451.
5. Вісьтак О. І. Суспільно-географічні дослідження українських вчених Галичини у міжвоєнний період (1919 – 1939 рр.): автореф. дис... канд. геогр. наук / О. І. Вісьтак – Л., 2001. – 19 с. – укр.
6. Водотика С. Регіональна історія у геополітичному вимірі: на прикладі Південної України / С. Водотика // Регіональна історія України. Зб. Наукових статей. – 2015. – Вип. 9. – С. 89–99.

7. Географія українських і сумежних земель. Т.1: Загальна географія: / В. Кубійович, Р. Єндик, Е. Жарський, , І. Зілінський, В. Іванис – Факс. перевид. : Львів, 1938. – К. : Обереги, 2005. – 512 с.
8. Геринович В. Нарис економічної географії України. Часть географічна /В. Геринович // Новітня українська суспільна географія. Хрестоматія / Упор. О. Шаблій – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2007. – С. 224–246.
9. Горбань Т. Ю. Еволюція ідеї національного самовизначення в українській суспільно-політичній думці кінця ХІХ – першої чверті ХХ століть: [монографія] / Т. Ю. Горбань; НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса. – К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса, 2010. – 380 с.
10. Гриневич Т. Україніка на сторінках часопису «Przeгляд historyczny» у міжвоєнний період / Т. Гриневич // Історіографічні дослідження в Україні. – 2008. – Вип. 19. – С. 158–178.
11. Дністрянський М. Праці С. Рудницького і Ю. Липи в контексті Європейської політико-географічної думки / М. Дністрянський // Історія української географії. Всеукраїнський науково-теоретичний часопис – Тернопіль: Підручники і посібники, 2000. – Вип. 2. – С. 73–77.
12. Донцов Д. Націоналізм / Д. Донцов // Донцов Д. Твори. – Т.1. Геополітичні та ідеологічні праці / Д. Донцов. – Львів : Кальварія, 2001. – 488 с.
13. Кармазіна М. Самостійницький ідеал Степана Рудницького / М. Кармазіна // States, societies, cultures. East and West. Essays in honor of Jaroslav Pelenski. Ed. By J. Duzinkiewicz. – New York: Ross publishing inc., 2004. – С. 449–463.
14. Квіт С. Дмитро Донцов. Ідеологічний портрет / С. Квіт // Визвольний шлях. – 2003. – Кн. 6. – С. 58–75.
15. Квіт С. Дмитро Донцов. Ідеологічний портрет / С. Квіт // Визвольний шлях. – 2003. – Кн. 12. – С. 74–96.
16. Ковальчук С. Володимир Геринович – організатор географічної науки та освіти на Поділлі / С. Ковальчук // Історія української географії. Частина І: Збірник матеріалів Третьої Міжнародної наукової конференції, присвяченої 130-літньому ювілею академіка Степана Рудницького. – Тернопіль: 2007. – С. 40–45.
17. Крип'якевич І. Відвічна вісь України / І. Крип'якевич // Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві: [зб. наук. пр.] / Нац. акад. наук України, Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича; [редкол.: Я. Ісаєвич (відп. ред.) та ін.; упоряд.: Ф. Стеблій]. – Львів : Інститут українознавства, 2001. – 958 с.
18. Кухта Б. З історії української політичної думки: [Текст лекцій] / Б. Кухта – К. : Генеза, 1994. – 368 с.
19. Лиман І. Проект «Дослідники історії Південної України: бібліографічний довідник / І. Лиман // Чорноморська минувшина. Записки відділу історії козацтва на Півдні України. Зб. наукових статей. – 2013. – Вип. 8. – С. 194–207.
20. Липа Ю. Призначення України. 2-ге вид. / Ю. Липа. – Нью-Йорк : «Говерла», 1953. – 307 с.
21. Липа Ю. Чорноморська доктрина / Ю. Липа // Новітня українська суспільна географія. Хрестоматія / Упор. О. Шаблій – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2007. – 1008 с.
22. Лисяк-Рудницький І. Напрями української політичної думки // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. – Т. 2: Пер. з англ.: / І. Лисяк-Рудницький – К.: Основи, 1994. – С. 63-94.
23. Маланюк Є. Начерк культурного процесу // Маланюк Є. Книга спостережень: Проза/ Є. Маланюк – Торонто : Гомін України, 1962. – 528 с.
24. Пеглора С. Статті / С. Пеглора. – К. : Вид-во худ. літератури «Дніпро», 1993. – 339 с.
25. Потульницький В. А. Історія української політології: (Концепції державності в українській зарубіжній історико-політологічній науці) / В. А. Потульницький – К. : Либідь, 1992. – 232 с.
26. Потульницький В. А. Теорія української політології: Курс лекцій / В. А. Потульницький – К.: Либідь, 1993. – 192 с.
27. Радько П. Г. Геополітичні ідеї академіка Степана Рудницького в контексті сучасного державотворення / П. Г. Радько // Історична пам'ять. – 2008. – № 2. – С. 73–81.
28. Рудницький С. Чому ми хочемо самостійної України / С. Рудницький – Львів: Вид-во «Світ», 1994. – 413 с.
29. Сварник Г. Листування Юрія Липи з Дмитром Донцовим / Г. Сварник // Українські проблеми. – 1995. – № 3-4. – С. 130–160.
30. Сергійчук В. І. Симон Пеглора / В. І. Сергійчук – К. : Україна, 2004. – 446 с.
31. Сосновський М. Дмитро Донцов: політичний портрет: З історії розвитку ідеології українського націоналізму / М. Сосновський. – Нью-Йорк; Торонто : ВЦ НТШ, 1974. – 418 с.